

6. Пустовіт Г. П. Патріотичне виховання у змісті позашкільної освіти: сьогодення і перспективи / Г. П. Пустовіт // Релігія та Соціум. Міжнародний часопис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – № 4 (20). – С. 97–103.

УДК 373.5:613

О. М. Ващенко, Т. І. Бережна, м. Київ

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито теоретичний аспект формування здоров'язбережувального середовища загальноосвітнього навчального закладу, а також охарактеризовано його трикомпонентну структуру, що складається з матеріально-технічного, змістово-технологічного, соціального компонентів, поєднання яких сприяє формуванню в учнів ціннісного ставлення до власного здоров'я та забезпечує готовність до ведення здорового способу життя.

Ключові слова: здоров'язбережувальне середовище, загальноосвітній навчальний заклад, учні, методологічні підходи, трикомпонентна структура, освітнє середовище.

Одним із основних завдань Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року є створення безпечного освітнього середовища, що забезпечує компетентнісний підхід до формування усіх складників здоров'я як учнів, так і педагогів.

Науковці доводять, що на сьогодні розуміння педагогами сутності стратегії формування здоров'язбережувального середовища сучасного загальноосвітнього закладу обмежується лише проведенням деяких оздоровчих заходів, які здебільшого не є ефективними та не вирішують питання психологічного комфорту учнів, а також не сприяють збереженню здоров'я вчителів [2; 17, с. 6].

Однак така діяльність вимагає врахування педагогами певних умов, серед яких визначають:

- пріоритет (визнання педагогічним колективом важливості проблеми, пов'язаної зі збереженням та зміцненням здоров'я як учнів, так і учителів);

- відповідальність (кожна людина, що працює в школі, має нести відповідальність за вирішення питань здоров'язбереження, без чого неможливе визнання пріоритету здоров'я);
- урок (забезпечення позитивного педагогічного та психологічного впливу кожного вчителя на своїх учнів під час навчально-виховного процесу);
- навчання (формування як в учнів, так і у вчителів здоров'язбережувальних знань, умінь і навичок);
- збереження та зміцнення здоров'я усіх учасників навчально-виховного процесу завдяки використанню оздоровчих засобів (фітобару, спортивного залу, басейну, медичної діагностики, психологічного розвантаження та ін.) [17, с. 196-197].

Проблема формування здоров'язбережувального середовища різних типів загальноосвітніх навчальних закладів досліджувалася багатьма українськими та зарубіжними науковцями, які зазначають, що нині саме стресова педагогічна практика у вихованні й навчанні дітей та невідповідність багатьох методик і технологій навчання віковим особливостям і стану здоров'я учнів загальноосвітніх навчальних закладів, нераціональна організація навчально-виховного процесу, його інтенсифікація, перехід на нові форми навчання, недотримання гігієнічних норм і санітарних вимог, а також відсутність науково обґрунтованої системи превентивного виховання негативно впливають на стан здоров'я учнів.

У психолого-педагогічній літературі «формування здоров'язбережувального середовища загальноосвітнього навчального закладу» трактується як процес застосування зусиль з метою створення комфортних умов для дітей, забезпечення їх благополуччя, зміцнення і збереження їхнього здоров'я. Практично усі дослідники проблеми формування здоров'язбережувального середовища загальноосвітнього навчального закладу вказують на те, що кожен освітній заклад має володіти потужним потенціалом щодо збереження та зміцнення здоров'я дітей, а формування здоров'язбережувального середовища можливе лише за умови, якщо кожен компонент педагогічного процесу виконуватиме здоров'язбережувальну функцію [3; 12; 16; 17].

Мета статті – розкрити теоретичний аспект проблеми формування здоров'язбережувального середовища загально-освітнього навчального закладу, що сприятиме збереженню та зміцненню фізичного, психічного та соціального здоров'я як учнів, так і педагогів.

Виховання кожної дитячої особистості має здійснюватися в конкретному виховному середовищі, яке у «Концепції формування превентивного виховного середовища загально-освітнього навчального закладу в умовах нової соціокультурної реальності» визначено як сукупність соціально ціннісних факторів, умов і обставин, що оточують дитину та впливають на її особистісний розвиток, сприяючи її входженню у сучасну культуру [6].

Дослідження засвідчують, що у практиці загальноосвітніх навчальних закладів, які керуються цією концепцією, виокремлюються такі методологічні підходи: діяльнісний, системний, компетентнісний, особистісно орієнтований, середовищний, синергетичний, міжсекторний, холістичний, культурологічний. Розглянемо сутність деяких з них.

Діяльнісний підхід вимагає формування дієвої позиції дитини з метою її становлення й розвитку, морального та духовного самовдосконалення. Системний підхід передбачає цілісність у практичній діяльності, що спрямована на комплексну реалізацію здорового способу життя. Системність полягає у взаємопогоджених знаннях, уміннях та навичках, сформованих у дітей, які забезпечують необхідний рівень їх працездатності, моралі та духовності. Саме тому кожному вчителю доцільно знати основні положення фізіології, психології людини, соціології та інших суміжних дисциплін, які в сукупності дозволять реалізувати необхідні здоров'язбережувальні освітні технології щодо свідомого ставлення до власного здоров'я і прояву такого ставлення у відповідних позитивних вчинках і діях.

Компетентнісний підхід передбачає формування в учнів компетентності як досвідченості у певній життєвій сфері, що означає розвиток здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності в різних життєвих ситуаціях для досягнення конкретних практичних цілей. Компетентнісний підхід спрямовується на розвиток здатності учнів практично діяти в різних обставинах задля збереження власного

здоров'я, здоров'я інших людей, природи. Цей підхід тісно пов'язаний з особистісно орієнтованим і середовищним підходами, оскільки ґрунтується на особистості учня та може бути реалізованим і перевіреном тільки в процесі виконання конкретним учнем певного комплексу дій.

Особистісно орієнтований підхід, спрямований на особистість дитини, ставить її у центр виховних впливів. Особистісно орієнтований підхід ґрунтується на послідовному ставленні педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії. Це базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною й колективом. Цей підхід враховує індивідуальні особливості дітей, вимагає ставлення до них як до особистостей, які є відповідальними і свідомими суб'єктами діяльності; сприяє реалізації природного потенціалу учня як творця самого себе, формуванню системи особистісних цінностей, що відображають його творчу сутність і є запорукою самореалізації, здатності обирати моральні життєві орієнтири [1, с. 243].

Середовищний підхід розглядається як засіб пізнання й розвитку особистості дитини та є системою взаємодій із середовищем, яке водночас перетворюється на засіб діагностики, проектування і продукування виховного результату. Крім того середовищний підхід дозволяє підійти до формування здоров'язбережувального середовища у загальноосвітньому навчальному закладі через призму оптимізації освітнього процесу для досягнення благополуччя дитини. Середовищний підхід вимагає розуміння того, що спосіб життя кожної людини формується в результаті її взаємодії із середовищем.

Міжсекторний підхід об'єднує ресурси і дії державного, громадського та бізнесового секторів шляхом взаємного інформування, навчання, взаємодопомоги тощо для вирішення конкретних завдань. Холістичний підхід дає змогу розглядати здоров'я дитини й усі педагогічні впливи на неї цілісно [2].

Отже, процес збереження і зміцнення здоров'я дітей є цілісною системою і водночас виступає одним із елементів, специфічною підсистемою загальної системи діяльності навчальних закладів, державних і громадських організацій, яким належить вирішувати цю проблему. Цій системі

притаманні внутрішні зв'язки її елементів: мети, основних завдань, підходів, принципів; змісту, форм і методів; системи підготовки кадрів до здійснення процесу формування, збереження і зміцнення здоров'я, шляхи, умови та очікувані результати реалізації.

Науковці мають різні погляди на зміст поняття «здоров'язбережувальне освітнє середовище» та його компонентну структуру. Дослідник М. Смірнов стверджує, що середовище, у якому відсутні шкідливі для здоров'я учнів впливи освітнього процесу, поступово покращуються умови, що сприяють організації навчально-виховного процесу, необхідного для формування і збереження здоров'я учнів і педагогів, є здоров'язбережувальним [17, с. 192].

Під здоров'язбережувальним освітнім середовищем Н. Міллер розуміє сукупність антропогенних, природних, культурних факторів, що сприяють задоволенню людиною власних потреб, здібностей, можливостей збереження здоров'я. На думку Н. Міллер, здоров'язбережувальне освітнє середовище сприяє впровадженню здоров'язбережувального навчання як процесу взаємодії учнів і вчителя, результатом якого є засвоєння знань, умінь, навичок, способів творчої діяльності, системи цінностей і збереження здоров'я учасників освітнього процесу [10, с. 18].

Важливим також є тлумачення поняття «здоров'язбережувальне освітнє середовище» А. Маджуги як цілеспрямованої і професійно створюваної системи дидактичних умов, в якій засвоєння знань, умінь і навичок, розвиток творчого мислення і формування емоційно-ціннісного ставлення до світу (в тому числі й до свого здоров'я) відбувається в ситуаціях фізичного, емоційного, інтелектуального, соціального, духовного комфорту [8, с. 386].

Визначення поняття «здоров'язбережувальне середовище» давали дослідники Н. Рилова, Т. Овчиннікова, Н. Денисенко, О. Богініч та інші. Аналізуючи різні підходи до визначення цього поняття, ми можемо зробити висновок, що науковці А. Сидоренко, Н. Рилова розуміють його як сукупність певних умов (гігієнічних, психолого-педагогічних, організаційних, навчально-виховних тощо). Так, Н. Рилова визначає термін «здоров'язбережувальне середовище освітніх установ» як сукупність управлінських, організаційних, навчальних і

оздоровчих умов, спрямованих на формування, зміцнення та збереження соціального, фізичного, психічного здоров'я учнів і педагогів шляхом використання психолого-педагогічних та медико-фізіологічних засобів [16, с. 7]. Дослідниця Т. Овчиннікова [12, с. 32] виділяє ще й умови спілкування дітей між собою та педагогом.

Під освітнім середовищем В. Кучма й М. Степанова розуміють всю сукупність чинників, які створені всім устроєм життєдіяльності школи: матеріальні ресурси, організація навчально-виховного процесу, харчування, медичної допомоги, психологічний клімат, і визначають, що здоров'язбережувальне середовище в освітній установі – це не стільки оздоровчі медичні заходи, скільки гігієнічно раціональні, відповідні віку дітей навчальні навантаження, заняття в умовах, що відповідають вимогам санітарних правил [7, с. 3].

На думку О. Менчинської, у вирішенні проблеми збереження і зміцнення здоров'я учнів необхідно враховувати комплексний підхід, який припускає перетворення освітнього середовища на здоров'язбережувальний життєвий простір. Вчена вважає, що «здоров'язбережувальний життєвий простір» – це єдиний ціннісний та інструментальний простір життя дитини в школі, вдома, у соціумі, наповнений навчальною, трудовою діяльністю і різнобічним спілкуванням: з однолітками, вчителями, батьками, дорослими. Незважаючи на різні підходи до визначення освітнього простору та освітнього середовища, корисним у дослідженні цього науковця є акцент на діяльності у здоров'язбережувальному середовищі та комунікації з різними суб'єктами навчально-виховного процесу [9, с. 14].

Науковець Г. Ковальов у своїй моделі виокремлює три компоненти середовища: фізичне оточення, людські фактори і програми навчання. До фізичного оточення він відносить архітектуру будівлі навчального закладу, ступінь відкритості, дизайн шкільних конструкцій, розмір і просторову структуру класних та інших приміщень; до людських факторів – просторову і соціальну щільність серед суб'єктів навчально-виховного процесу, особистісні характеристики та успішність учнів, особистісні, статеві, вікові та національні особливості учнівського і педагогічного колективів; до програми навчання – структуру, стиль викладання, характер соціально-

психологічного контролю, форми навчання, зміст навчальних програм [5, с. 95].

У моделі освітнього середовища В. Панова зберігається трикомпонентна структура, і важливим, на наш погляд, є виділення діяльнісного компонента, під яким учений розуміє простір, сукупність різних видів діяльності, необхідних для навчання й розвитку учня [13, с. 86-88].

У «Концепції формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу в умовах нової соціокультурної реальності» виокремлені такі його компоненти: предметно-просторовий, який гарантує безпечне середовище життєдіяльності, матеріальне оснащення функціональних зон, життєдіяльності навчального закладу; технологічно-інструментальний, який сприяє формуванню виховної системи загальноосвітнього навчального закладу; функціонально-результативний компонент, який унаочнює психоемоційний клімат навчального закладу, ефективність системи науково-методичного супроводу, організацію партнерської взаємодії [6].

У структурі експериментальної моделі освітнього середовища Н. Гонтаровської враховано гармонізуючу стратегію у формуванні максимально сприятливих умов для розкриття творчих можливостей кожної дитини на основі компонентів освітнього шкільного середовища, до числа яких учена додає такі: суб'єкти освітнього процесу, соціальний компонент, просторово-предметний компонент, технологічний (або психодідактичний) компонент [4, с. 119]. Для нас принципово важливим є безпосереднє включення суб'єктів до освітнього середовища, адже без людини середовище не може існувати.

С. Роціна, спираючись на загальновизнану структуру освітнього середовища, яка складається з просторово-предметного, соціального й організаційно-технологічного блоків [15, с. 36], досліджувала основні характеристики освітніх середовищ навчальних закладів за такими параметрами: внутрішній простір навчального закладу; психологічний мікроклімат; засоби, за допомогою яких школа досягає розвивального ефекту; потенціал навчального закладу; результати впливу освітнього середовища на особистісний розвиток дитини. Важливою для нас є спроба оцінити вплив освітнього середовища на формування різних психічних утворень дитини.

У найбільш поширеній моделі В. Ясвіна виділено три компоненти освітнього середовища: просторово-предметний, соціальний та психодидактичний [19, с. 356]. До просторово-предметних факторів він відносить інфраструктуру закладу, матеріально-технічну базу, до соціальних факторів – характер взаємовідносин усіх суб'єктів навчально-виховного процесу, до психодидактичних – зміст і методи навчання та виховання.

На думку Н. Гонтаровської та О. Єжової, освітнє середовище повинно містити структурні, організаційні і змістові компоненти. Тому, виходячи із загально визнаної трикомпонентної структури освітнього середовища, для здоров'язбережувального середовища загальноосвітнього навчального закладу, на нашу думку, вагомими є матеріально-технічний, змістовно-технологічний та соціальний компоненти. За В. Ясвіним, до матеріально-технічного компонента ми відносимо інфраструктуру закладу та його матеріально-технічну базу, санітарно-гігієнічні умови утримання матеріально-технічної бази загальноосвітнього навчального закладу, рівень забезпечення новими технологіями дизайну та естетичного оформлення. До змістово-технологічного компонента – зміст навчання й виховання, технології, методи, форми роботи. У здоров'язбережувальному середовищі цей компонент обов'язково повинен мати спрямованість на формування здоров'язбережувальної компетентності школярів. Поділяючи думку Н. Гонтаровської, до соціального компонента освітнього середовища відносимо характер спілкування суб'єктів освітнього процесу, на фоні якого реалізуються групові потреби, виникають і вирішуються міжособистісні та групові конфлікти [4, с. 128]. Насамперед, це стосунки між однолітками, взаємовідносини між учнівським, педагогічним колективами та батьківською громадськістю, на основі яких формуються і розвиваються ставлення в учнів до себе, власного здоров'я, здорового способу життя, інших людей, навколишнього світу.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу визначити здоров'язбережувальне середовище загальноосвітнього навчального закладу як сукупність певних компонентів, які у поєднанні й взаємодії між собою сприяють формуванню в учнів ціннісного ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих, свідомого прагнення до ведення здорового способу життя.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2: Особисто орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 338 с.
2. Бережна Т. І. Формування здоров'язбережувального середовища для молодших підлітків у загальноосвітньому навчальному закладі / Т. І. Бережна. – Чернівці : Букрек, 2014. – 200 с.
3. Ващенко О. М. Організаційно-педагогічні особливості побудови здоров'язбережувального освітнього середовища початкової школи / О. М. Ващенко, Т. О. Роїк // Перлини наукового пошуку : зб. наук. статей / за заг. ред. Докукіної О. М. / упоряд. К. І. Волинець, О. М. Ващенко, Т. В. Кравченко. – Хмельницький : ХмЦНП, 2013. – С. 9.
4. Гонтаровська Н. Б. Освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини : [монографія] / Н. Б. Гонтаровська. – К. : Дніпро – VAL, 2010. – 623 с.
5. Ковалев Г. А. Школа как социоэкологическая система / Г. А. Ковалев, Е. Н. Смоленская // Современная школа: проблемы гуманизации отношений учителей, учащихся и родителей : [тез. докладов и выступлений / под ред. Л. И. Новиковой]. – М. : ИТП и МНО РАО, 1993. – Ч. 1. – С. 94–97.
6. Концепція формування превентивного виховного середовища загальноосвітнього навчального закладу в умовах нової соціокультурної реальності (проект) / В. М. Оржеховська, В. І. Кириченко, О. О. Єжова, Т. Є. Федорченко // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Сер.: Психолого-педагогічні науки. – 2013. – № 2. – С. 41–48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzspp_2013_2_9.pdf.
7. Кучма В. Р. Концепция «Общие подходы к формированию гигиенических требований к условиям реализации основных общеобразовательных программ» / В. Р. Кучма, М. И. Степанова // Разработка компонентов стандарта общего образования второго поколения: Разработка гигиенических требований к условиям реализации основных общеобразовательных программ. – М., 2006. – 56 с.
8. Маджуга А. Г. Теория и практика формирования и развития валеоконативных стратегий личности в контексте здоровьесберегающего образования в современной школе / А. Г. Маджуга. – Шимкент : ЮКГУ им. М. О. Ауезова, 2005. – 386 с.

9. Менчинская Е. А. Конструирование здоровьесберегающего процесса обучения в современной начальной школе : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Е. А. Менчинская. – Омск, 2008. – 29 с.
10. Миллер Н. Д. Здоровьесберегающее обучение детей санаторных классов общеобразовательной школы : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н.Д. Миллер. – Новокузнецк, 2006. – 18 с.
11. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>. Pdf.
12. Овчинникова Т. С. Организация здоровьесберегающей деятельности в дошкольных образовательных учреждениях / Т. С. Овчинникова. – СПб. : Кара, 2006. – 176 с.
13. Панов В. И. Психодидактика образовательных систем: теория и практика / В. И. Панов. – М. : Питер, 2007. – 347 с. – (Серия «Практическая психология»).
14. Про прилучення до міжнародного проекту «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю»: наказ № 25/31 Міністерства освіти України та Міністерства охорони здоров'я України від 07.02.1995 р. [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/>.
15. Роціна С. М. Розвивальне освітнє середовище навчального закладу як умова особистісного розвитку учнів / С. М. Роціна // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : РІПО, 2011. – Вип. 12, ч. 1. – С. 34–38.
16. Рылова Н. Т. Организационно-педагогические условия создания здоровьесберегающей среды образовательных учреждений : автореф. дисс. На соискание учен. степени канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Н. Т. Рылова. – Кемерово, 2007. – 24 с.
17. Смирнов Н. К. Руководство по здоровьесберегающей педагогике. Технологии здоровьесберегающего образования / Н. К. Смирнов. – М. : АРКТИ, 2008. – 288 с.
18. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 366 с.

О. М. Ващенко, Т. И. Бережная

Формирование здоровьесберегающей среды общеобразовательного учебного заведения: теоретический аспект

Педагогический институт Киевского университета
имени Бориса Гринченко (18/2 ул. И. Шамо, Киев, Украина)

В статье раскрыт теоретический аспект формирования здоровьесберегающей среды общеобразовательного учебного заведения, а также охарактеризовано ее трехкомпонентную структуру, состоящую из материально-технического, смыслово-технологического и социального компонентов, сочетание которых способствует формированию у учащихся ценностного отношения к собственному здоровью и обеспечивает готовность к ведению здорового образа жизни.

Ключевые слова: здоровьесберегающая среда, общеобразовательное учебное заведение, учащиеся, методологические подходы, трехкомпонентная структура, образовательная среда.

O. M. Vashchenko, T. I. Berezhna

Formation of Health Preservation Environment of General Educational Institution: Theoretical Aspect

Pedagogical Institute of Borys Hrinchenko
Kyiv University (18/2 Ihoria Shamo blvd, Kyiv, Ukraine)

The article explores the theoretical aspect of formation of health preservation environment of general education institution and describes its structure, which consists of logistical, social, content and technological components, the combination of which contributes to the formation of valuable attitude to one's own health and ensures the readiness to lead a healthy lifestyle.

Many Ukrainian and foreign scientists have studied the problem of formation of health preservation environment of different types of educational institutions. They note that today many factors negatively affect the health of students. Among them: a stressful pedagogical practice in the education and training of children, and the inadequacy of many techniques and technologies of training in terms of age characteristics and health condition of pupils of secondary schools, irrational organization of educational process, its intensification, the transition to new forms of learning, failure to comply with hygienic norms and sanitary requirements, as well as the lack of science-based preventive system of education.

Keywords: health preservation environment, general educational institution, students, methodological approaches, three-component structure, educational environment.

References

1. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti [Education of personality]: Vol. 2. Osobystisno oriientovanyi pidkhhid: naukovopraktychni zasady*. Kyiv: Lybid.
2. Berezna, T. I. (2014). *Formuvannia zdoroviazberezhualnogo seredovyscha dlia molodshykh pidlitkiv u zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Formation health-saving environment for young teenagers in secondary schools]*. Chernivtsi: Vyd. dim «Bukrek».
3. Vashchenko, O. M., & Roik, T. O. (2013). *Orhanizatsiino-pedahohichni osoblyvosti pobudovy zdoroviazberezhualnogo osvitnoho seredovyscha pochatkovoii shkoly [Organizational and pedagogical features of health-saving educational environment of primary school]*. In O. M. Dokukina (Ed.), *Perlyny naukovooho poshuku* (p. 9) Khmelnytskyi, KhmTsNII.
4. Hontarovska, N. B. (2010). *Osvitnie seredovyshe yak factor rozvytku osobystosti dytyny [Educational environment as a factor of development of a child]*. Kyiv: Vydavnytstvo RVA «Dnipro»-VAL.
5. Kovalev, G. A., & Smolenskaia, E. N. (1993). *Shkola kak sotsioekologicheskaiia sistema [School as a socio-ecological system]*. In L. I. Novikova (Ed.), *Sovremennaia shkola: problem gumanizatsii otnoshenii uchitelei, uchashchikhsia i roditelei: Vol. 1* (pp. 94–97). Moscow: ITP i MGO RAO.
6. Orzhekhovska, V. M., Kyrychenko, V. I., Yezhova, O.O., & Fedorchenko, T. Ye. (2013). *Kontseptsiiia formuvannia preventyvnoho vykhovnoho seredovyscha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu v umovakh novoi sotsiokulturnoi realnosti (proekt) [The conception of formation a preventive educational environment of an educational institution in the new socio-cultural reality (project)]*. In *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Seriiia: Psykholohopedahohichni nauky: Vol. 2* (pp. 41–48). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzsp_2013_2_9.pdf.
7. Kuchma, V. R., & Stepanova, M. I. (2006). *Kontseptsiiia «Obshchie podkhody k formirovaniuu gigienicheskikh trebovaniu k usloviiam realizatsii osnovnykh obshcheobrazovatelnykh programm» [The conception of «Common approaches to the formation of hygienic requirements to the conditions of implementation of the basic educational programs»]*. In *Razrabotka komponentov standarta obshchego obrazovaniia vtorigo pokoleniia: Razrabotka gigienicheskikh trebovaniu k usloviiam realizatsii osnovnykh obshcheobrazovatelnykh programm*. Moscow.

8. Madzhuga, A. G. (2005). Teoriia i praktika formirovaniia i razvitiia valeokonativnykh strategii lichnosti v kontekste zdorovetvoriashchego obrazovaniia v sovremennoi shkole [Theory and practice of formation and development of valueology strategies of personality in the context of health-saving education in modern school]. Shimkent: Izd-vo YuKHU im. M.O. Auezova.
9. Menchinskaia, E. A. (2008). Konstruirovaniie zdorovesberegaiushchego protsessa obucheniia v sovremennoi nachalnoi shkole [Designingn of health-saving educational process in modern primary school] (Dissertation Abstract, Omsk).
10. Miller, N. D. (2006). Zdorovesberegaiushchee obuchenie detei sanatornykh klassov obshcheobrazovatelnoi shkoly [Health-saving education of children in sanatorium classes of comprehensive school (Dissertation Abstract, Novokuznetsk).
11. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na 2012-2021 roky [National strategy of development of education in Ukraine for 2012-2021]. Retrieved from <http://www.mon.gov.ua>. Pdf.
12. Ovchinnikova, T. S. (2006). Organizatsiia zdorovesberegaiushchei deiatelnosti v doskolnykh obrazovatelnykh uchrezhdeniakh [Organization of health-saving activity in kindergartens]. St. Petersburg: Kara.
13. Panov, V. I. (2007). Psikhodidaktika obrazovatelnykh system: teoriia i praktika [Psycho-didactics of educational systems: Theory and practice]. Moscow: Piter.
14. Ministry of Healthcare of Ukraine. (1995). Pro pryluchennia do mizhnarodnoho proektu «Yevropeiska merezha shkil sprianniia zdoroviu» [On involvement in the international project «The European Network of Health Promoting Schools»] (Decree No. 25/31, February 7). Retrieved from <http://www.mon.gov.ua/>.
15. Roshchina, S. M. (2011). Rozvyvalne osvितnie seredovyshche navchalnoho zakladu yak umova osobystisnohoro zvytku uchniv [Developing educational environment of the educational institution as a condition for the personal development of pupils]. In V. V. Kuzmenko (Ed.). Pedahohichnyi almanakh: Vol. 12, Part 1 (pp. 34–38). Kherson: RIPO.
16. Rylova, N. T. (2007). Organizatsionno-pedagogicheskie usloviia sozdaniia zdorovesberegaiushchei sredy obrazovatelnykh uchrezhdenii [Organizational and pedagogical conditions of creation of health-saving environment of educational institutions] (Dissertation Abstract, Kemerovo).
17. Smirnov, N. K. (2008). Rukovodstvo po zdorovesberegaiushchei pedagogike [Guide for health-saving pedagogy]. Moscow: ARKTI.
18. Yasvin, V. A. (2001). Obrazovatelnaia sreda: ot modelirovaniia k proektirovaniuu [Educational environment: from Modeling to design]. Moscow: Smysl.